

עדו ישראלי

הנהגת העדה הספרדית בטבריה בשלהי התקופה העות'מאנית

תקציר

מאז חידוש היישוב היהודי בטבריה במאה ה-18 ועד לאמצע המאה ה-19 שמרו בני העיר אמונים לצאצאי משפחת אבולעפיה, והושיבו אותם על כיסא הרבנות. בעקבות רפורמות באימפריה העות'מאנית הוכר משנת תרמ"ב (1882) רבה של טבריה כחכם באשי עם המשמעויות האדמיניסטרטיביות הנלוות לתפקיד זה.

לצידו של החכם באשי פעלה הנהגת העדה הספרדית שהורכבה מהעילית התורנית, בני משפחות מיוחסות, דיינים ועוד. הללו נשאו תפקידים שונים במוסדות העדה שכללו את: 'ועד העדה הספרדית', 'כוללות הספרדים' ו'בית הדין הספרדי'.

מאמר זה סוקר את תחומי האחריות ואת השינויים שחלו בכל אחד ממוסדות ההנהגה בשלהי התקופה העות'מאנית, ודן במערכות היחסים שהתפתחו בינם לבין נושאי משרת החכם באשי בעיר.

מילות מפתח: החכם באשי, ועד העדה הספרדית, מוכתר, בית הדין הספרדי, קופת ר' מאיר בעל הנס.

פתיחה

בפתחו של מאמר זה, המציג את מוסדות הנהגת העדה הספרדית שפעלו בטבריה בשלהי התקופה העות'מאנית ודן במערכות היחסים בין לבין נושאי משרת החכם באשי בעיר, ראוי להקדים ולומר כי במחקר ההיסטורי, זכתה ירושלים לעיסוק נרחב במוסדותיה וביחסי הגומלין שביניהם,¹ ואילו יתר הקהילות היהודיות שברחבי האימפריה, שגם בהן פעלו מוסדות הנהגה דומים, וגם בהן מערכות היחסים בין החכם באשי למוסדות ההנהגה ראו עליות ומורדות, נזנחו במשך זמן

¹ ראו לדוגמה: אפרתי, נתן. **העדה הספרדית בירושלים**. מוסד ביאליק, תש"ס (1999); שרעבי, רחל. **היישוב הספרדי בירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית 1893–1914**. משרד הביטחון, תשמ"ט (1989).

רב. מאמר זה מצטרף למחקרים נוספים שנעשו לאחרונה, מהם עולה סְכָמָה כללית המאפיינת את מוסדות ההנהגה בקהילות שברחבי האימפריה,² כאשר לכל אחת מהן יש דגשים והתאמות ייחודיות בהתאם להשפעתם של גורמים מקומיים על המערכת.

היישוב היהודי בטבריה בעת החדשה

בשנת ת"ק (1740) עלה ר' חיים אבולעפיה מאיזמיר עם שני חתניו וכעשר ממשפחות תלמידיו לחדש את ההתיישבות היהודית בטבריה. הוא זכה לשיתוף פעולה מלא מצידו של שליט הגליל דאהר אל-עומר שהעמיד לרשות המתיישבים קרקעות במחירים נוחים להקמת רובע יהודי על חוף הים, ואף סייע בהקמת הבתים ובמוסדות הציבור. תוך שנתיים כבר נראו התוצאות בשטח כתיאורו של חתנו, יעקב בירב, בספר "זמרת הארץ":

ובמשך שתי שנים בנה בתים וחצרות ליהודים ובנה בית הכנסת נאה ומפואר מאין כמוהו בכל ארץ ישראל, ובנה בית המרחץ נאה וחנויות ליום השוק ובית הבד לשמן שומשומין, והתחיל לעשות מסילות בארץ וגם ציווה לנטוע שדות וכרמים.³

בשנת תקל"ז (1777), לאחר ניסיון התיישבות כושל בצפת, התיישבה בטבריה קבוצת יהודים ממזרח אירופה כשבראשם עמדו ר' מנחם מנדל מוויטבסק ור' אברהם הכהן מקאליסק, שניהם תלמידי המגיד ממזריץ'. קבוצה זו היוותה את הבסיס להתיישבות האשכנזית בעיר שהלכה וגדלה עד שממחצית המאה ה-19 ואילך מנתה כמחצית מהאוכלוסייה היהודית בעיר.⁴

² על הקהילות היהודיות בסוריה ראו: הראל, ירון. **ב'ספינות של אש' למערב**. מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ג (2003). על הקהילה היהודית בזאכו שבכורדיסטן ראו: הראל, ירון. "המאבק סביב משרת החכם באשי בקהילת זאכו בשנת 1911". **לא יסור שבט מיהודה: הנהגה, רבנות וקהילה בתולדות ישראל**, עורכים יוסף הקר והראל ירון, מוסד ביאליק, תשי"ע (2011); על הקהילות היהודיות ביוון ראו: אשכנזי, דוד. **מחכם באשי לרב ראשי: הרב יעקב מאיר 1856–1939**. מכון בן צבי, תשפ"א (2021); על יפו ראו: רם, חנה. **היישוב היהודי ביפו בעת החדשה: מקהילה ספרדית למרכז ציוני**. כרמל, תשנ"ו (1996).

³ ירושלמי, משה. "ידי משה, אמסטרדם תקכ"ט (1769)". **ספר טבריה**, עורך עודד אבישר, כתר, תשל"ג (1973), עמ' 388.

⁴ בן-יעקב, מיכל ליס. **עלייתם והתיישבותם של היהודים המערביים (יהודי צפון אפריקה) בארץ-ישראל במאה הי"ט**, [עבודת דוקטור]. האוניברסיטה העברית בירושלים, 2002, עמ' 154. וראו שם פירוט רב יותר והפניות למקורות.

במהלך השנים הגיעו משפחות רבות ממדינות צפון אפריקה ובמיוחד מהערך מְקֶנְס שבמרוקו. המתיישבים מילאו את ספסלי הישיבות שבעיר כפי שדיווחו על כך רבני מקנס באיגרת לרבני טבריה בשנת תר"כ (1860):

על דברת אחינו בני מדינתנו מבחירי ישיבתנו החכמים המערבים אשר שמו פניהם לשום שארית בארץ ארצות החיים, ולקיים את התורה, על הארץ הטובה בקדושה ובטהרה, ותהלת ה' יספרו קול רנה של תורה, ויחזיקו האנשים חזקה מעלייא בבי מדרשא רבא דטבריה ועלו במעלות לשם ולתפארת ולתהלה.⁵

פגעי טבע, רעידות אדמה, מגפות, בצורות ורעב היו מנת חלקם של התושבים, זאת נוסף על המלחמות ועל מנהיגים תקיפים ששלטו בעיר ועסקו את תושביה. אך למרות קשיים אלה הלך היישוב היהודי בטבריה והתבסס, עד שבתחילת המאה ה-20 היוותה האוכלוסייה היהודית רוב בעיר.

כיסא הרבנות ומשרת החכם באשי בטבריה

רב העיר נחשב למנהיג הקהילה ולצידו פעלה ההנהגה הרוחנית שכללה את ועד העדה, את הדיינים, את ראשי הכוללים ואת ראשי הישיבות, כולם אנשי העילית הלמדנית, ורובם בני משפחות מיוחסות. לצידה של ההנהגה הרוחנית פעלו פרנסי הקהילה שניהלו את העניינים הכלכליים והארגוניים, תפקיד שנחשב גם הוא למוקד השפעה חשוב ויוקרתי שאויש בידי מספר משפחות מיוחסות.

במשך למעלה ממאה שנים שמרו תושבי טבריה אמונים למשפחתו של הרב אבולעפיה מחדש היישוב, והושיבו על כיסא הרבנות את צאצאיו.⁶ דבר שהיה כרוך לעיתים בהפעלת לחצים מצד הקהילה כדי לשכנע את המועמד לשוב לטבריה אחרי שכבר כיהן במשרה בעיר או בארץ אחרת. רק מאמצע המאה ה-19 החלו לשבת על כיסא רבנות העיר גם רבנים ממשפחות אחרות. יחד עם זאת חכמים יוצאי קהילות צפון אפריקה בעלי שיעור קומה ממשפחות רבניות כמו טולידאנו, בירדוגו, ממאן ואחרות, מילאו גם הם תפקידים מרכזיים בהנהגת

⁵ טולדנו, יעקב משה בן יהודה. **אוצר גנזים**. מוסד הרב קוק, תש"כ (1960), עמ' 164–166.

⁶ על מעמדו של רב העיר ראו: ברנאי, יעקב. "היהודים באימפריה העות'מאנית". **תולדות היהודים בארצות האיסלאם: העת החדשה עד אמצע המאה ה-19**, חלק ראשון, עורכים יוסף יובל טובי, שמואל אטינגר, שלום בר-אשר, ויעקב ברנאי, מרכז זלמן שזר, תשמ"א (1981), עמ' 88–110.

הקהילה ושימשו כדיינים, אבות בית הדין, ראשי ישיבות, שד"רים והחל מהמחצית השנייה של המאה ה-19 חלקם אף כיהנו כרבני העיר. האשכנזים, שהיו מפוצלים לכוללים שונים על פי ארצות המוצא, הכירו אף הם בהנהגתה של העדה הספרדית, וראו אותה כמייצגת את ענייני היהודים כלפי השלטונות.

מנהיגי העדה, שהיו גם רבניה, ראו בלימוד התורה את הערך המרכזי, ועיקר מרצם הופנה לגיוס תרומות להחזקת היישוב, הישיבות ולקיום הכוללים. הרבנים לא יכלו, אך גם לא ראו צורך, להשתלב בהנהגת העיר שהייתה תחת השלטון העות'מאני.⁷ כך נוצר מצב שבו ליהודים שהיוו את רוב האוכלוסייה לא היה ייצוג בעירייה. בשנת תר"מ (1880) פרסם מושל המחוז צו שבעקבותיו התמנו שלושה נציגים ספרדים למועצת העירייה, ועשר שנים מאוחר יותר התווסף גם נציג מטעם העדה האשכנזית.⁸

במהלך המאה ה-19 חלו שינויים ארגוניים באימפריה העות'מאנית ובמסגרתם הוכר בשנת תקצ"ה (1835) החכם באשי בקושטא כראש העדה היהודית באימפריה. לראשונה נוצרה מסגרת חוקית אחת שאיחדה את יהודי האימפריה במדרג היררכי, ולדבר הייתה השפעה רבה על ערי המחוז ועל קהילות יהודיות חשובות ברחבי האימפריה, שעם הזמן קיבלו רבניהם את התואר חכם באשי.⁹ בשונה מרב העיר שסמכותו נבעה מאישיותו ומגדלותו התורנית, כללה משרת החכם באשי גם סמכות אדמיניסטרטיבית שלטונית.

בשנת תרמ"ב (1882) הוכר רבה של טבריה כחכם באשי, ומאז שבה הנהגת העיר למשפחות אבולעפיה ואלחדיף, מצאצאי משפחות מחדשי ההתיישבות. כמו בערים אחרות,¹⁰ סבלה גם טבריה ממתחים וממריבות סביב מינוי מועמד מתאים

⁷ על הסיבות המונעות ראו: ביגר, גדעון. "העיריה היהודית הראשונה בארץ". **אריאל: כתב עת לידיעת ארץ ישראל – טבריה וסביבתה**, עורכים גדעון ביגר ואלי שילר, אריאל, תשמ"ח (1987), עמ' 77.

⁸ מתוך פרוטוקולים של עיריית טבריה, מובא בתוך: אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 122–123.
⁹ ראו עוד: בן-נאה, ירון. "ארגון הקהל היהודי והנהגתו באימפריה העות'מאנית במאות ה-17 – ה-19". **קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו – ימי הביניים והעת החדשה המוקדמת, כרך ב'**, עורכים אברהם בן שמואל גרוסמן ויוסף קפלן, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל תשס"ד (2004), עמ' 341–369.

¹⁰ ראו לדוגמה: הראל, ירון. **בין תככים ומהפכה – מינוי רבנים ראשיים והדחתם בבגדד, דמשק וחלב**. מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, תשס"ז; הראל, ירון. "השפעתם של הספרים 'פני יצחק', 'שמח לב', ו'לב נשבר' על המאבק סביב משרת הרבנות בדמשק, תרל"ג–תרמ"ג". **אסופות, כרך יא, תשנ"ח**, עמ' ריא–רמג.

למשרת החכם באשי, ועם סילוק השלטון העות'מאני מארץ ישראל בשנת תרע"ט (1918), בוטלה המשרה.¹¹

ועד העדה הספרדית

המוסד החזק ביותר היה 'ועד העדה הספרדית' ותפקידו המרכזי היה לגייס כספים בעזרת קופת העיר שנקראה על שם 'ר' מאיר בעל הנס' ולאחר מכן לחלק את הכסף על פי צורכי הקהילה. כספים אלה היוו את ההכנסה העיקרית לצרכיה השוטפים של העיר. הם סייעו לשיקומה לאחר התלאות הרבות שפקדו אותה, ושימשו כמקור המחיה לתלמידי החכמים ולעניים של העיר. חותמת הוועד מופיעה בפנקס ההכנסות וההוצאות של 'קופת ר' מאיר בעל הנס'. בשמה יצאו שד"רי העיר לאסוף תרומות בקהילות ישראל, ואליה הביאו את הכספים.¹² במקרים רבים נוספה למכתבים החותמת: "חותם אמת מרו"ח [=מרבני ומחכמי] הספרדים בבית מדרשו של התנא האלוקי ר' מאיר בעל הנס בעיה"ק טבריא ת"ו",¹³ שככל הנראה נועדה לתת משנה תוקף למכתבי הוועד, אף על פי שמדובר היה באותו הגוף ובאותם האנשים.

הוועד היה גם הגוף שמיינה את השד"רים. לפני צאתו של שד"ר לשליחות ערכו איתו חברי הוועד חוזה מפורט שכלל בין היתר סעיפים הנוגעים לשכר הטרחה שיועבר לשד"ר מתוך הכספים שיאסוף, הוצאות הדרך שישולמו על חשבון הקופה, וגם גובה הקנסות שישלם השד"ר אם לא ימלא את שליחותו כראוי.¹⁴ בתחילה היו בוועד עשרות מחכמי העיר ורבניה, ביניהם: ראשי ישיבות, דיינים, תלמידי חכמים ידועים ושד"רים. נראה שלא היו קריטריונים ברורים שבהם היה צריך לעמוד כדי להתקבל כחבר בוועד, והיות המועמד מוערך בעיני הציבור היה כרטיס הכניסה המרכזי.¹⁵ אולם עם הזמן חלו שינויים הן בהרכב האנשים הן בדרך בחירתם. כבר בשלהי המאה ה-19 אנו שומעים על קיום בחירות פנימיות

¹¹ ישראלי, עדו. פעילותם הציבורית ויצירתם התורנית של נושאי משרת החכם באשי בטבריה (1882–1918), [עבודת דוקטור]. אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ז. עמ' 120–188.

¹² אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 177 ; 480.

¹³ ראו לדוגמה: ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-66a,8646, מסמך מספר 0304.

¹⁴ על רשימת שד"רי טבריה, ותנאי העסקתם ראו: אבישר (לעיל הערה 3), 185–192.

¹⁵ "כי אין לנו זט"ה (=שבעת טובי העיר) מנויים עשויים כדין". מתוך מכתב שכתב החכם באשי, הרב אהרון בכור אלחדף. ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-164a, 8639, מסמך מספר 0187.

להנהלת הוועד,¹⁶ ובהמשך אנו מוצאים כי נערכו בחירות מסודרות וחשאיות לוועד.¹⁷ גם הרכב חברי הוועד השתנה ונוספו אליו פעילים צעירים שענייני העיר היו בנפשם, כך הפך הוועד מ'מועצת רבנים' ל'מועצת העיר'.

על מסמכים שיצאו בשם הוועד הופיעה, לצידן של חתימות האנשים, גם חותמת הוועד. החותמת הראשונה הידועה לנו היא משנת תרל"ה (1875) ועליה כתוב: "חותם אמת של הוועד הכללי מכוללות ק"ק ספרדים הי"ו בעה"ק טבריא ת"ו ש' תרל"ה".¹⁸ אולם כעבור כמה שנים שונה הנוסח ונכתב בו: "חותם וועד הכללי החדש דק"ק ספרדים דפעה"ק טבריא ת"ו".¹⁹ לא ברור באיזו שנה בדיוק שונה הנוסח ונוספה המילה "החדש", ומה הרקע לשינוי. ואולי הדבר קשור ברפורמות שהנהיגו השלטונות העות'מאנים.²⁰

אף על פי שכל החותמים היו חברים בוועד, הייתה היררכיה שבאה לידי ביטוי במקום החתימה. החותם הראשון, בדרך כלל בצד ימין, נחשב לבכיר החותמים,²¹ ואילו השני לו בחשיבותו חתם בצד שכנגד, בדרך כלל היה זה הצד השמאלי.²² בתווך נוספו חתימותיהם של שאר החכמים, כאשר החשובים יותר הופיעו בהתאמה בשורות העליונות יותר.

¹⁶ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-163a 8638, מסמך מספר 0057.

¹⁷ ראו לדוגמה הבחירות שנעשו לוועד בשנת תרע"ג: ילון, יצחק יעקב (עורך), **מוריה**, כ"ה כסלו תרע"ד (24 בדצמבר 1913), ירושלים, עמ' 2; וכן: ארכיון החכם באשי, תיקיה b 1_9071 TR/Is-81a,b, מסמך מסי' 0030-0029.

¹⁸ אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 177; 480.

¹⁹ חותם זה מופיע בשנת תרנ"ז (1897) עם חתימותיהם של: יוסף דוד אבואלעפיא (+חותם חכם באשי), יצחק ביקירה (נפטר באותה השנה), דוד יעקב ועקנין (נפטר באותה השנה), אברהם אביחצירא, שלמה רחמים אבואלעפיא. ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is- 8638, מסמך מספר 163a, מסמך מספר 0041.

²⁰ וראו עוד על כך: Davidson, Roderic H. *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Gordian Press, 1973, pp. 114-135; Levy, Avigdor. *The Sephardim of the Ottoman Empire*. Darwin Press, 1992, pp. 42-43, 107-108.

²¹ "בשם מע' מוה"ר הגדול החותם ראשון בק' הי"ו". הכוונה לר' אהרון בכור אלחדיף, וחתימתו מופיעה ראשונה מימין. ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-163a 8638, מסמך מספר 0057.

²² "כשמוע מע' הרב המופלא החותם שני בק' ". הכוונה לר' שלמה רחמים אבואלעפיא שחתימתו מופיעה ראשונה משמאל. ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-163a 8638, מסמך מספר 0041.

כוללות הספרדים

מאז חידוש היישוב היהודי בטבריה בשנת ת"ק (1740) הייתה הקהילה הספרדית מאורגנת כולה בכולל אחד בשם "כוללות ר' מאיר בעל הנס".²³ כולל זה שמר על אחדותו ולא התפצל גם אחרי השינויים הדמוגרפיים שחלו במהלך המאה ה-19 עם עליית יהודי צפון אפריקה שהפכו לרוב מניין בקהילה הספרדית.²⁴ בראש הכולל עמדו ראשי העדה הספרדית שדאגו להכנסות הקופה, לשילוח השד"רים ולחלוקת הכספים שנתקבלו. בדרך כלל חולקו כ-60% מהכספים לתלמידי חכמים שעסקו בלימוד תורה בישיבות שבעיר, ושאר הכסף חולק לעניים. אולם, כשהתעוררו צרכים מיוחדים שונה מפתח החלוקה על פי שיקול דעתם של הממונים.²⁵

למעשה, קשה להפריד בין ראשי כוללות הספרדים לבין ועד העדה הספרדית. הדבר בא לידי ביטוי כבר בחותמות הכוללות משנת תרל"ה (1875) שבה נכתב: "חותם אמת של הועד הכללי מכוללות ק"ק ספרדים הי"ו בעיה"ק טבריא ת"ו, ש' תרל"ה".²⁶ כלומר הוועד והכולל היו למעשה אותו גוף, ורק מאוחר יותר, בשנות ה-80 של המאה ה-19, התפצלו החותמות ל"חותם כוללות עיר הקודש טבריא תובב"א – ק"ק הספרדים הי"ו",²⁷ ו"חותם וועד הכללי החדש דק"ק ספרדים דפעה"ק טבריא ת"ו".²⁸

ניתן היה להציע כי עיסוקו של הוועד היה בנושא קביעת המדיניות והנהגת העיר, ואילו "כוללות הספרדים" היו הזרוע הביצועית שלו לנושאים כספיים שכללו גיוס תרומות וחלוקתן. אולם הדברים אינם עומדים במבחן המציאות, שכן חותמת "כוללות הספרדים" מופיעה מספר פעמים גם על מכתבים שעוסקים בנושאי הנהגה וקביעת מדיניות,²⁹ וחותמת "ועד העדה" מופיעה גם על מכתבי

²³ אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 156.

²⁴ בן-יעקב (לעיל הערה 4), מבוא; עמ' 153 הערה 235.

²⁵ אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 184.

²⁶ מתוך דו"ח פנקס "הקופה הקדושה" לכוללות הספרדים רמב"ה לשנים תרכ"ז–תרל"ו (1867–1876). בתוך: אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 177.

²⁷ אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 156.

²⁸ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-163a 8638, מסמך מספר 0041.

²⁹ ראו לדוגמה מכתבים בענייני מינוי חכם באשי לעיר: ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-163a 8638, מסמכים מספר: 0102-0099.

שד"רים ועניינים כספיים.³⁰ על כן נראה שהחלוקה בין הוועד לכולל נועדה לאפשר לחכמים נוספים לקבל שכר על פעילותם הציבורית.

נוסף על חותמות הוועד והכולל, מופיעה על מסמכים רבים גם החותמת: "חותם אמת מרו"ח (=רבני וחכמי) הספרדים בבית מדרשו של התנא האלוקי ר' מאיר בעל הנס זיע"א בעי"ק טבריא ת"ו, שנת תרל"א".³¹ נראה שחותמת זו קדמה בזמנה לכל החותמות האחרות (תרל"א–1871) והיא כללה את ראשי העדה הספרדית. אולם גם לאחר הארגון מחדש ויצירת החותמות לוועד ולכולל, נשארה חותמת זו בשימוש אף על פי שמדובר היה באותם האנשים החותמים. הסיבה לשימוש בחותמת זו היא ככל הנראה הרצון להגדיל את הרושם והחשיבות של המסמכים, כדי להגביר את האמון בהם.

מערכת היחסים בין החכם באשי לבין ועד העדה הספרדית

מערכת יחסים מורכבת התקיימה בין הוועד לבין החכם באשי. כשענייני העיר התנהלו באופן המקובל על רוב הציבור היה שיתוף פעולה פורה בין הוועד לחכם באשי ומכתבים משותפים עליהם התנוססו חותמות החכם באשי והוועד הכללי נשלחו מטעם העיר לקדם את ענייניה. באותה העת ערכו חברי הוועד את דו"ח ההכנסות וההוצאות של הקופה,³² ועל מכתבי השד"רים חתמו בכל פעם רבנים אחרים. אולם, כאשר התנהלותו של החכם באשי ספגה ביקורת רבה מצד הציבור, או בתקופות הביניים לאחר פטירתו או התפטרותו של חכם באשי, אז שבה הנהגת העיר לידי הוועד שהמליץ בפני החכם באשי שבקושטא על מועמד חדש ועל הדרך הרצויה להנהגת העיר כפי שיפורט להלן.

בט"ו בשבט תרנ"ח (7 בפברואר 1898) נפטר החכם באשי ר' יוסף דוד אבולעפיה, ושני מועמדים נאבקו על ירושת משרתו: ר' אהרון בכור אלחדיף ור' שלמה רחמים אבולעפיה.³³ כבר בראשיתה של המחלוקת שלח הוועד מכתב לחכם

³⁰ ראו לדוגמה: לוי, יהודה נחום. "מכתב השדרות לר' דוד ילזו משנת תרס"ד (1904)". **מיצירות ספרותיות מתימן**, עורך טובי יוסף יובל, מפעל חשיפת גנזי תימן, תשמ"א, עמ' קי"א–קי"ב.

³¹ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-163a 8638, מסמך מספר 0041. ראו נספח שבו מופיעה החותמת עוד קודם שנת תרל"א.

³² ראו צילום פנקסי קופת ר' מאיר בעל הנס בין השנים תרכ"ז–תרל"ב, אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 175–179.

³³ על פועלם של כל אחד מהאישים ועל המאבק ביניהם ראו בפירוט: ישראלי (לעיל הערה 11), עמ' 76–99; 123–148.

באשי שבקושטא, ר' משה הלוי, ובו הוא הביע את תמיכתו ברב אלחדיף. המכתב נחתם במשפט: "והיה זה שלום מאתנו נבררי הועד הכללי המצפים לתשובתו מהרה".³⁴ ומהדברים ניתן ללמוד כי נעשה הליך בחירה מסוים ובסופו נבחרו שישה רבנים שייצגו את הוועד עד למינוי החכם באשי החדש.

המינוי הרשמי התעכב מסיבות שונות והגיע רק בכסלו תרס"א (דצמבר 1900).³⁵ בשלוש השנים האלה, מפטירתו של הרב אבולעפיה ועד למינויו הרשמי של הרב אלחדיף, תפס הוועד מקום חשוב בשמירה על היציבות בעיר, במיוחד בכל הקשור לענייני הקופה. אולי כדי לתת משנה תוקף ונאמנות כלפי הגופים השונים, ובמיוחד כלפי הקהילות ששלחו תרומות קבועות לקופת ר' מאיר בעל הנס, שינה הוועד את חותמתו וכתב בה: "חותם ועד הכללי החדש דק"ק ספרדים בעה"ק טבריא ת"ו ש' תרס"א".

שנה לאחר מכן, לאחר שכבר ישב הרב אלחדיף על כיסא הרבנות, הנפיק הוועד חותם חדש: "חותם בית הוועד והנבררים דק"ק הספרדים בעיה"ק טבריא ת"ו, שנת תרס"ב".³⁶ נראה שהסיבה להנפקת החותמת הייתה חוסר שביעות רצון של חלקים בקהילה מבחירתו של הרב אלחדיף, וחותם הוועד שימש למעשה ככלי ביטוי לאותה אופוזיציה. עם השנים החריפה הביקורת על התנהלותו של הרב אלחדיף והדברים הגיעו לידי כך שהוועד החליט לתבוע אותו בפני הרב חיים נחום, החכם באשי שבקושטא.³⁷ אומנם התביעה לא הוכרעה, אך עצם הגשתה מעידה על מערכת היחסים הבעייתית ששררה ביניהם.

לאחר פטירתו של הרב אלחדיף שוב הוטלה על הוועד האחריות לשמירת היציבות בעיר. ביי"ט באב תרס"ט (6 באוגוסט 1909), שלושה ימים לאחר פטירתו של הרב אלחדיף, יצאו חברי הוועד בהודעה גלויה לכל תפוצות הגולה. ההודעה פורסמה בעמוד הראשון של עיתון החירות וזה לשונה:

[...] כי לאהבת השלום ולכבוד אותו צדיק ז"ל הסכמנו בהסכמה גמורה כי חותם הקומוניטה יהיה חותם ראשון בכל המכתבים והשטרי קבלות למשך שנה אחת עד שנראה איך יפול דבר. כי כן כל פקידי ואמרכלי פרנסים וגזברים וממונים רבנים ונדיבים שבתפוצות הגולה יריצו

³⁴ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-163a 8638, מסמך מספר 0057.

³⁵ דב פרומקין, חבצלת, שנה 31, גיליון 15, י"ב בשבט התרס"א (1901), עמ' 7.

³⁶ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-57b 08641, מסמך מספר 0259.

³⁷ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-164a, 8639, מסמך מס' 0179-0173.

אגרותיהם וכסף הקדשים עפ"י אדריסה כזאת (קומוניטה ישראלית ספרדית, טבריה) ובזה יגדל השלום וכל אחד על מקומו יבא בשלום.³⁸

הקריאה הופנתה בעיקר לתורמים כדי שלא יימנעו מלתרום כל עוד אין חכם באשי בעיר. גם הפעם שינה הוועד את חותמתו, שוב ככל הנראה כדי להדגיש את היותו כתובת יציבה לכל ענייני העיר, ועל חותם הוועד נכתב: "חותם ועד הכללי לעדת הספרדים בעה"ק טבריא תובב"א שנת תרס"ט".³⁹ כמו כן אימץ הוועד לעצמו גם את הכותרת: "קומוניטה ישראלית ספרדית בעה"ק טבריא תובב"א",⁴⁰ כאשר בדפי הלוגו נכתב בצידה הימני: "ועד הכללי לעדת הספרדים בעה"ק טבריא תובב"א".⁴¹

כדי לגייס הסכמה רחבה יותר למהלך של אי בחירת חכם באשי לעיר, קיימו יוזמי הרעיון אספה כללית בכ' באלול תרס"ט (6 בספטמבר 1909), כחודש לאחר פטירתו של הרב אלחדיף, ובה דנו בשאלת משרת החכם באשי בעיר. החלטות האסיפה נשלחו באיגרת לרב חיים נחום בקושטא:

והן עתה הננו מוכרחים לשוב עוד הפעם להודיע את כבודו שהיום הזה נתאסף כל העם מקצה ספרדים ואשכנזים מקטן ועד גדול לדון ולהתיעץ ולפתור השאלות העומדות על הפרק, ואחרי משא ומתן ארוך החליטו שהדרך היותר ישרה לטובת העיר היא שלא למנות חכם באשי (כך במקור מודגש עם קו מתחת {ע"י}) [...] ולנהל את ענייני הקהל בחרה האסיפה ועידה מיוחדת מרבני העיר ונכבדיה, ונתנה לה הזכות ויפוי כח לנהל את כל ענייני העיר ועל פיהם יהיו נגזרים ונחתכים ומבלעדיהם לא ירים איש

³⁸ אלמליח, אברהם (עורך). **החירות**, שנה ראשונה גיליון 35, (18 באוגוסט 1909), עמ' 1. וכן בגיליון 42 (3 בספטמבר 1909), גיליון 43 (6 בספטמבר 1909), וגיליון 46 (13 בספטמבר 1909). בכל הפעמים המודעה מתפרסמת בעמוד הראשון.

³⁹ חותמת זו זויפה כמה פעמים במחלוקת על משרת החכם באשי בין ר' חיים יששכר אבולעפיה לבין ר' אברהם עבאדי. לדוגמה: ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-66a 008646, מסמך מספר 0255. נכתב מכתב תמיכה בר' אבואלעפייא, ואילו שם, מסמך מספר 0266, נכתב מכתב תמיכה בר' עבאדי. גם קומוניטה ישראלית – דף הלוגו, משמש לעיתים בתמיכה בר' אבואלעפייא, ולעיתים בתמיכה בר' עבאדי.

⁴⁰ השימוש בכותרת "קומוניטה" שמשמעותה "ועד" נעשה גם בערים אחרות כגון: ירושלים, חיפה, אדריאנופול ועוד.

⁴¹ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-66a, 8646, מסמך מספר 0301. תמוז תר"ע.

את ידו, וגם העניינים הנוגעים למלכות כגון תשלומי כסף וכיוצא יצאו מתחת ידה על יד מוכתרי הקהילה.⁴²

כפי שעולה מהמכתב, הוסמך הוועד לטפל הן בענייני הפנימיים של הקהילה היהודית הן בייצוגה כלפי השלטון. בהמשכו של המכתב מונים הכותבים כמה מהסיבות להחלטתם שלא למנות חכם באשי לעיר:

תשובתו של הרב חיים נחום נתקבלה לאחר כחודשיים ונראה שהוא הסכים עם ניהול ענייני העיר בידי הוועד. אלא שהוא לא ראה זאת כפתרון קבע, אלא כמצב זמני עד לבחירת חכם באשי.⁴³

עם מינויו של הרב חיים יששכר אבולעפיה למשרת החכם באשי בתשרי תרע"א (אוקטובר 1910) עבד איתו הוועד בשיתוף פעולה מלא. הדבר בא לידי ביטוי בכך שבתחילת כהונתו השתמש החכם באשי במכתביו בדף הלוגו של הוועד: "Communaute ISRELITE SEPHARADIM a TIBERIADE Palestine" לצידה הימני של הכותרת המרכזית: "אלקא דמאיר יעננו ביום קראנו".⁴⁴ רק כעבור מספר חודשים, לאחר יצירת דף לוגו חדש ששמו התנוסס על גביו,⁴⁵ נעשה השימוש המרכזי בכל ענייני השלטון בדף הלוגו שלו, והשימוש בשאר הכותרות הלך והתמעט.

באדר תרע"ג (פברואר 1913), לאחר התפטרותו של הרב חיים יששכר אבולעפיה ממשרת החכם באשי, הפך דף הלוגו של "הקומוניטא הישראלית" למזוהה עם תומכי הרב חיים אלחדיף שמונה על ידי הרב חיים נחום לחכם באשי בעיר.⁴⁶ בראש התומכים עמד יעקב סאמון⁴⁷ שהצליח לגייס לצידו גם את ראש

⁴² ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-57b, מסמך מס' 0261.

⁴³ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-66a, מסמך מספר 0239.

⁴⁴ ארכיון החכם באשי, תיקיה 8649 תרע"א, תיקיה TR/Is-72c מסמך מספר 0045. החל מחשוון תרע"א.

⁴⁵ ארכיון החכם באשי, תיקיה 8649 תרע"א, תיקיה TR/Is-72c מסמך מספר 0044 ; 0046.

⁴⁶ הלוגו: "קומוניטא ישראלית ספרדית בעה"ק טבריא תובב"א" הופיע בפעם הראשונה לאחר פטירתו של החכם באשי אהרון בכור אלחדיף באלול תרס"ט (1909). בתחילה היה זה יעקב בן סאמון שכתב מספר מכתבים עם דף לוגו זה וחתם עליהם ביחידות, אך בהמשך השתמשו גם חברי הוועד בלוגו זה, אף על פי שלא תמיד תאמו דעותיהם לאלה של סאמון. לדוגמה: ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-66a, 8646, מסמך מספר 0301 – מכתב תמיכה בר' אבואלעפייא, ואילו שם, 0232, מכתב תמיכה בר' אברהם עבאדי.

⁴⁷ מחכמי טבריה יצא כשד"ר לארצות ערב ולעירק, ספרו: 'מאיר בת עין' על ר' מאיר בעל הנס, נדפס במהדורות רבות. ראו עוד עליו אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 305.

בית הדין הספרדי, הרב יעקב הכהן סקאלי.⁴⁸ מנגד תמכו רוב חברי הוועד בשובו של הרב אבולעפיה, והרבנים שנמנו עם קבוצה זו היו: יהודה טולידאנו – ראש הוועד הספרדי, אליהו ילוז, שמואל בן קיקי ויעקב חי זריהן – חברי בית הדין הספרדי. גם הפעם שינו חברי הוועד את הלוגו ל"אלקא דמאיר יעננו ביום קראנו" שהופיע במרכז העמוד, ומימינו נוסף הכיתוב: "יהודה טולידאנו ואליאו ילוז ראשי ועד הכללי לעדת הספרדים בעה"ק טבריא תובב"א".⁴⁹

כדי לרוקן את המינוי מתוכנו ולעקר את כוחו של החכם באשי החדש, פרסמו חברי הוועד מודעה:

מודעה רבה ממעלת רבני וגאוני עיה"ק טבריא ת"ו לכל נדיבי עם ד' בכל אתר ואתר! עלינו להודיע כי בזמנים החולפים אשר היו הרבנים היושבים ראשונה רצויים לכל אחיהם והכל נותנים אמון בם, היה כסף הקדשים בא על ידם ומתחלק בסדר נכון ואין פוצה פה, אך היום בהיות שמעלת הרב החכם באשי כמוהר"ר רבינו אבואלעפיא הי"ו סילק ידו ממשרתו [...] והוחלט שכל הנהגת עי"ק (=עיר קודשינו) טבריא ת"ו (=תיבנה ותיכונן) לא תתנהג אלא עפ"י ועד ספרדי וחותרם הועד הוא יהיה ראשון בכל המכתבים והקבלות הנחוצים. וכל נדרים ונדבות אשר ישלחו אחב"י (=אחינו בני ישראל) לשם עי"ק (=עיר קודשינו) טבריא ת"ו הקרובים והרחוקים הכללים והפרטים לא ישלחו כי אם לשם מע' (=מעלת) הרבנים הגדולים כמוהר"ר (כבוד מורינו ורבינו הרב ר') יהודא טולידאנו הי"ו וכמוהר"ר אליהו ילוז הי"ו כי בזה יהיו בטוחים השולחים והנשלח אליהם שהכסף יגיע אל המטרה אשר נשלח אליה.⁵⁰

⁴⁸ נולד בשנת תר"ו (1846) בטבריה, יצא כשד"ר והיה הרוח החיה לבניית בית המדרש על ציון קברו של ר' מאיר בעל הנס. כיהן כדיין והתמנה לעמוד בראש בית הדין הספרדי, תפקיד שבו כיהן עד לפטירתו בט"ו בחשוון תרע"ט (1918). ראו עוד עליו: גאון, משה דוד. **יהודי המזרח, חלק ב'**. מ"ד גאון, תרצ"ז (1937), עמ' 485–486.

⁴⁹ דף זה הופיע לראשונה בר"ח בניסן תרע"ג (8 באפריל 1913), ארכיון החכם באשי, תיקיה b TR/Is-81a,b1_9071, מסמך מספר 0030-0029.

⁵⁰ ארכיון החכם באשי, תיקיה b TR/Is-81a,b 9071_1b, מסמך מספר 0046. תאריך: כ"ב באדר שני תרע"ג (31 במרץ 1913). חתומים: חותם ועד הכללי לעדת הספרדים, אליהו ילוז, שמואל בן קיקי, רפאל ביבאס, יהודא טולידאנו, יעקב חי זריהן, מכלוף שטרית, אברהם מערבי, מסעוד אדהאן, ואקנין, ועוד 38 חתימות.

מאבקו של הוועד זכה לתמיכתם של ראשי הכוללים האשכנזים ואף לתמיכתו של הרידב"ז מצפת,⁵¹ ולאחר מאבק שארך כחצי שנה, הצליחו חברי הוועד להדיח את הרב אלחדיף ולמנות בשנית את הרב אבולעפיה שכהן במשרה זו עד לסוף השלטון העות'מאני בארץ.⁵²

בית הדין הספרדי

בדומה לבתי הדין שפעלו בקהילות הספרדיות ברחבי האימפריה העות'מאנית, שימש גם בית הדין בטבריה כערכאה המשפטית העליונה של הקהילה הספרדית. בית הדין טיפל במגוון נושאים שהובאו לפתחו: תביעות כספיות, ירושות והקדשות, נזקי שכנים, דיני אישות ועוד.⁵³ אולם בשונה מבית הדין הספרדי שבירושלים, שפעל באישורו ובגיבוי של השלטון העות'מאני שאף סייע בהוצאת הפסקים לפועל,⁵⁴ לבית הדין הספרדי שבטבריה לא היה אישור רשמי מטעם השלטון, ולא כל דייניו היו נתינים עות'מאניים. למרות זאת, הכיר השלטון בסמכותו בענייני הלכה, ומסמך שנחתם בחתימת ידם של הדיינים ובצירוף חותמת בית הדין נחשב כמהימן ביותר, וכובד גם על ידי השלטון העות'מאני.⁵⁵ לעיתים הוגבלה סמכותו של בית הדין לענייני הלכה ואישות בלבד, ולא לדיני ממונות, אולם בית הדין התעלם ממגבלה זו, ולרוב גם השלטון העליון עין מכך.⁵⁶ לעת עתה, אין בידינו מידע על הליך מינוי הדיינים בטבריה, אך סביר להניח שהוא לא היה שונה בהרבה מהליך הבחירה שהתקיים בירושלים, אותו מתארת רחל שרעבי:

חברי בית הדין נבחרו בקפידה רבה. תחילה, היה נבחן הנבחר בחינה מתמחה, והוטל עליו למלא מזמן לזמן את מקומו של אחד מחברי בית הדין שנעדר מסיבה כלשהי. אחר כך עלה המתמחה לדרגת חבר שלישי, לאחר מספר שנים הגיע לדרגת חבר שני, ורק משהגיע לגיל זקנה – זכה לשמש כאב בית דין. [...] לרשות בית הדין עמד סופר, שערך רישום

51 ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-81a,b, מסמך מספר 0046.

52 על פירוט המאבק ראו: ישראלי (לעיל הערה 11), עמ' 171–189.

53 ראו: בית-הלוי, ישראל דוד. **תולדות יהודי קאליש**. המחבר, תשכ"א, עמ' 312–313.

54 שרעבי (לעיל הערה 1), עמ' 65.

55 ראו לדוגמה חתימות ביה"ד על רשימות תלמידי הישיבות שנפתרו מהצבא. ארכיון החכם

באשי, תיקיה TR/Is-66a, מסמך מספר 0213.

56 ילוז יוסף, **תולדות אליהו**, ירושלים תרצ"ג, עמ' 67.

הוראותיו ופסקיו, ושמשים, שחילקו דואר והזמינו בעלי דין. ראש השמשים נהג גם להכריז על הודעות שונות מטעם בית הדין. פסקיו של בית הדין נקבעו בפומבי מיד בתום הדיון ללא תשלום.⁵⁷

בתחילה לא קיבלו הדיינים שכר על עבודתם, אולם מראשית המאה ה-20 הם קיבלו אותו מקופת הוועד.⁵⁸ הדיינים נטלו חלק פעיל מאוד בחיים הציבוריים, ורובם אף היו חברים בוועד העדה הספרדית. חתימותיהם, ללא תוספת חותם בית הדין, הופיעו פעמים רבות על מכתבי שד"רים ועל מסמכים הנוגעים לקופת ר' מאיר בעל הנס ולנושאים אחרים הקשורים לעיר.

עד לראשית המאה ה-20 נחשב בית הדין בטבריה כזמני ובחומתו נכתב: "דא גושפנקא דב"ד (=של בית דין) הזמן דק"ק (=של קהילת קודש) ספרדים בעה"ק (=בעיר הקודש) טבריא תובב"א (=תיבנה ותיכונן במהרה בימינו אמן)". אולם, במהלך העשור הראשון של המאה ה-20 השתנה מעמדו, והוא הפך לקבוע, ומאז גם השתנתה חותמתו ונכתב בה: "חותם אמת דבי דינא רבה בעיה"ק טבריא וסביבותיה".⁵⁹ החותם החדש ביטא גם שינוי לגבי תפיסת מרחב השיפוט של בית הדין בטבריה. עם התעבותה של ההתיישבות החקלאית בסביבות העיר, ראו עצמם הדיינים ככתובת בעבור בני המושבות בענייני משפט ועל כן צירפו לחותמתם את התוספת: "טבריא וסביבותיה", אף על פי שלא ברור עד כמה נעזרו בני ההתיישבות החקלאית בבית דין זה.

מערכת היחסים בין החכם באשי לבית הדין הספרדי

מערכת יחסים אמביוולנטית התקיימה בין החכם באשי לבין הדיינים. מתוקף סמכותו של החכם באשי כראש העדה היהודית, הוא היה אחראי למינוי הדיינים, כשם שמינה את יתר פקידי הציבור של הקהילה.⁶⁰ אולם דיון שהתמנה כבר, נשאר בתפקידו גם לאחר תום כהונתו של החכם באשי, וממילא הוא כבר לא היה תלוי בו. אדרבה, דיינים ותיקים אלה נטלו חלק פעיל בתהליך בחירתו של נושא

⁵⁷ שרעבי (לעיל הערה 1), עמ' 65.

⁵⁸ "הנה גם הב"ד גם הפקידים היו חנם אין כסף ולמה עכשיו שהכל בשכר אין פוצה פה ומצפצף", מתוך מכתב של הרב אלחדיף לרב חיים נחום. ארכיון החכם באשי, תיקיה 8639, TR/Is-164a, מסמך מספר 0185.

⁵⁹ כ"ב בחשוון תר"ע (1909), ארכיון החכם באשי, תיקיה 8646 TR/Is-66a, מסמך מספר 0216; 0239, ועוד.

⁶⁰ אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 149.

משרת החכם באשי החדש, ולמעשה הוא היה זקוק לתמיכתם כדי לזכות במשרה. המלצותיהם וחתימותיהם, שאף זויפו לעיתים בידי תומכי המתמודדים השונים, הופיעו במכתבים ובכרוזים של המתמודדים השונים, והשפיעו על דעת הקהל שהעריכה את עמדתם.

מערכת יחסים זו שבין החכם באשי ובין בית הדין ראתה עליות ומורדות, ודמתה מאוד לזו ששררה בין החכם באשי לוועד העדה הספרדית. זאת בשל מעורבותם הרבה של הדיינים בענייני הציבור, עד שלעיתים נוצר "עירוב תחומים" אצל הדיינים ששימשו בו זמנית גם כחברים בוועד העדה וגם כחברים בבית הדין. להלן יפורטו ציוני דרך חשובים במערכת יחסים זו.

לאחר מינויו של הרב אלחדיף לחכם באשי, הייתה ביקורת מצד חברי הוועד על התנהלותו, והדברים הגיעו לידי תביעות משפטיות הדדיות בשנת תרס"ז (1907). הרב אלחדיף היה הראשון שתבע את ועד העדה הספרדית לדין, וכדי להשיב על תביעותיו ואף לתבוע אותו בחזרה, כינס ועד העדה אסיפת חברים. לאחר דין ודברים הוחלט על נוסח התשובה ועל נוסח התביעה. המכתב הוגש לחתימתם של הראב"ד יעקב הכהן סקאלי והדיינים אליהו ילזו ודוד ריינה.⁶¹ "ויען כי ברבים היו וא"א (=ואי אפשר) לחתום כולם חילו פנינו לחתום ונועינו (=ונענינו) להם אחר שסדרו כל הכתוב וקראו הסופר לפניהם".⁶²

חתימתם של חברי בית הדין על מכתב התביעה של ועד העדה עוררה את תרעומתו של הרב אלחדיף. הוא ראה בכך עיוות משפט וחציית גבול מצד חברי בית הדין האמורים לשמור על ניטרליות, ולא לתמוך באחד מהצדדים:

ואחר שהם ב"ד הזמן היה להם שלא לחתום על כל אשר יאמרו להם לדבר דבר הגורם קטטות ומריבות ולצער את אחרים על לא חמס בכפם [...] כי כן דרך בד"ץ ללכת בדרכי התו' (=התורה) שדרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום. שלא יסבירו פנים לאחד וידברו אליו רכות וירע פניו לאחר וידבר אליו קשות וכל מעשיהם יהיו לש"ש והיה להם לתקן את הדברים דנפיק מנייהו חורבא.⁶³

פרשייה משפטית זו, אף על פי שלא הוכרעה בסופו של דבר, חשפה את המתח ששרר בין החכם באשי לחברי בית הדין, שנטו לתמוך בביקורת שהטיחו חברי ועד

⁶¹ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-164a 8639, מסמך מספר 0179.

⁶² ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-164a 8639, מסמך מספר 0173.

⁶³ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-164a 8639, מסמך מספר 0180.

העדה בחכם באשי. אגב תשובותיו לטענות ועד העדה, תקף הרב אלחדיף את בית הדין על סמכויות שהוא נטל לעצמו ללא רשותו:

כי אין לנו ב"ד קבוע אלא ב"ד הזמן, ועל אלו לא יאמר ראשי (והם לא נקראים ראשי העם {ע"י}) רק כאשר יעיד עליהם בחותם שבידם שכתוב בו ב"ד הזמן. ואם שינו אותו כאשר הוכר יודיעוני ברשות מי עשו.⁶⁴

לאחר פטירתו של הרב אלחדיף בשנת תרס"ט (1909) התמנה הרב חיים יששכר אבולעפיה, ומאז שבו לשרור יחסי כבוד הדדיים בין החכם באשי לבין בית הדין. אולם, עם התפטרותו בשנת תרע"ג (1913) ומינויו של הרב חיים אלחדיף, בנו של הרב אהרון אלחדיף, למשרת החכם באשי, התערערה שוב מערכת היחסים. הפעם נתגלעה מחלוקת פנימית בין הראב"ד סקאלי לבין הדיינים אליהו ילזו ושמואל ׳ קיקי. בעוד הראב"ד סקאלי צירף את חתימותיו עם תומכי הרב חיים אלחדיף,⁶⁵ פעלו שני עמיתיו להדחתו.⁶⁶ במהלך המחלוקת הלשין אחד מתומכי הרב אלחדיף על פעילות בית הדין לשלטון, כפי שמתאר זאת יוסף ילזו, בנו של הדיין אליהו ילזו:

אחד מהם הלך ומסר את שני חברי בדה"ץ הרה"ג מר אבי ז"ל והרה"ג ר' שמואל ׳ קיקי ז"ל לממשלה, כי הם דנים דיני ממונות וגורמים נזק לממשלה במסי המשפט. ופתאום באו הממשלה למשרד בדה"צ ויחפשו בכל הארגזים למצוא איזה ראיות ומסמכים כדי להענישם בעונש חמור, ואך בחסד ה' לא נמצאו שם כי אם הגטין שיש רשות עליהם.⁶⁷

בעקבות ההלשנה והמחלוקת, ריחפה סכנת מאסר על שני הדיינים,⁶⁸ ובית הדין הפסיק את פעילותו. לאחר שוך הסערה, עם שובו של הרב אבולעפיה למשרת החכם באשי, הוחל בשיקומם של מוסדות העיר שנפגעו מהמריבה וביניהם בית הדין הספרדי. כדי לבחון אפשרות של קבלת אישור רשמי לעבודת בית הדין, ביקש הרב אבולעפיה את סיועו של הרב חיים נחום מקושטא:

⁶⁴ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-164a 8639, מסמך מספר 0187.

⁶⁵ ראו לדוגמא: ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-81a,b 9071_1b, מסמך מספר: 0028; 0049, ועוד.

⁶⁶ ראו לדוגמא: ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-81a,b 9071_1b, מסמך מספר: 0048; 0050; 0080, ועוד.

⁶⁷ ילזו (לעיל הערה 56), עמ' 67.

⁶⁸ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-81a,b 9071_1b, מסמך מספר: 0065-0066.

שאלת בית דין, כבר יודע כת"ר שהמוסד בית הדין נסגר על ידי הלשנה אם לא באופן רשמי, אך על כל פנים הדיינים אינם חפצים לשמש עוד במשרתם, ולכן חושב אני להעמיד את הבי"ד בידיעת הממשלה. אולם הדיינים של עכשיו שנמנו לפני שנים רבות הם נתיני חוץ, האם יכול אני לדרוש את אשורם מהממשלה, או אי אפשר בשל אי – עותמניות? ואם ככה, אם אי אפשר לנו להעמיד בי"ד בעירנו מחסר רבנים עותמנים ראויים למשרה זו.⁶⁹

תשובתו של הרב נחום התמהמה, וגם תזכורת ששלח הרב אבולעפיה חודשיים לאחר מכן בי"ז באייר תרע"ד (13 במאי 1914), לא נענתה.⁷⁰ כך נותר בית הדין סגור במשך כל ימי מלחמת העולם שפרצה בקיץ באותה השנה. בתום המלחמה, עם כינון הממשל הצבאי הבריטי בארץ חודשה פעילותו של בית הדין כפי שמתאר יוסף ילוז :

ובכסליו ש' התר"ף חזר משליחותו הנז' לעיה"ק טבריא ת"ו מה מאד גדלה שמחת הרבנים ידידיו ספרדים ואשכנזים שנשארו בחיים מפגעי המלחמה [...] ובהיות כי הראב"ד הרה"ג ר' יעקב הכהן סקלי ז"ל נתבש"מ חשון תרע"ט וגם הרה"ג ר' שמואל ן' קיקי ז"ל אשר ישב על כסאו ראב"ד אחריו, לא ארכו לו הימים כי גם הוא נתבש"מ בי"ג טבת תרע"ט, לכן ישב הרה"ג מר אבי ז"ל על כסאם בתור רב וראב"ד בכסליו תר"ף וינהג רבנותו זו עד סוף ש' התרפ"ט שנתבקש רבי ביש"מ. מחברי בית דינו הרה"ג ר' יעקב חי זריהן הי"ו ור' מכלוף שטרית הי"ו.⁷¹

⁶⁹ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-168 9071.2, מסמך מספר : 0015 ; 0026.

⁷⁰ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-168 9071.2, מסמך מספר : 0019.

⁷¹ ילוז (לעיל הערה 56), עמ' 74–75.

המוכתרים

משרה נוספת הקשורה להנהגת העיר הייתה זו של המוכתר. המוכתר היה פקיד מטעם השלטון העות'מאני, וככזה הוא עמד בקשר מתמיד עם השלטונות. עיקר תפקידו היה רישום הלידות, הנישואין, הפטירות, ובשעת הצורך גם רישום המגויסים לצבא. למרות הדמיון בין תפקידו של המוכתר לזה של החכם באשי בתיווך בין הקהילה היהודית לשלטון, היה הבדל ניכר ביניהם. החכם באשי נחשב כראש העיר ומנהיגה, ולעומתו נחשבו המוכתרים כפקידי השלטון, ועבודתם הצטמצמה לתחום הבירוקרטי בלבד. אולם, בשל הצורך בשרותיו של המוכתר בעניינים הנוגעים לשלטון התייקר מעמדו בעיני בני העיר, ולעיתים אף הופיעו חתימותיו עם יתר מנהיגי העיר.⁷²

שני מוכתרים יהודים פעלו בטבריה נוסף על המוכתר הערבי. יצחק לגראבלי המוכתר הספרדי,⁷³ ור' אלתר פנחס אלעזר, חסיד קרלין שנודע בכינוי "ר' אלתר מוכתר" המוכתר האשכנזי,⁷⁴ שאת עבודתו החל בשנת תרמ"ז (1887).⁷⁵ מוכתר נוסף, שככל הנראה החליף את ר' אלתר, וחותרתו מופיעה על גבי מסמכים משנת תר"ע (1910) היה ר' אשר שבחותמו נכתב: אשר בר"א מוכתר בעה"ק טבריא ת"ן.⁷⁶

לאחר פטירתו של הרב אלחדיף ביקשו ראשי הקהילה מהרב חיים נחום שלא למנות חכם באשי תחתיו. כתחליף להנהגת העיר בראשותו של חכם באשי הם הציעו את התוכנית הבאה:

לנהל את עניני הקהל בחרה האסיפה ועידה מיוחדת מרבני העיר ונכבדיה, ונתנה לה הזכות ויפוי כח לנהל את כל עניני העיר ועל פיהם יהיו נגזרים ונחתכים ומבלעדיהם לא ירים איש את ידו, וגם העניינים הנוגעים למלכות כגון תשלומי כסף וכיוצא יצאו מתחת ידה על יד מוכתרי הקהילה.⁷⁷

⁷² ארכיון החכם באשי, תיקיה, TR/Is-81a,b מסמך מספר 0132.

⁷³ חרות ירושלים, 11 בינואר 1911, עמ' 5.

⁷⁴ במפקד מונטיפיורי של שנת 1875 רשום ר' אלתר, יחד עם אביו ואחיו, ב"כולל קארלין", "עוסק במו"מ".

⁷⁵ על חותמתו חרוטה השנה המוסלמית 1305, שהיא חופפת לשנים 1887-1888.

⁷⁶ כ' באלול תרס"ט. ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-66a 8646, מסמך מספר: 0257-0256. תקופה קצרה מתוך מלחמת העולם הראשונה שימש צבי ניסנוב כמוכתר טבריה, ראו על כך:

ניסנוב, צבי. **ימי רדיפות ומאסרים, ספר השומר**. דביר, 1957, עמודים 226-228.

⁷⁷ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-57b 08641, מסמך מספר: 0261-0260.

תוכנית זאת משקפת את מעמדם של המוכתרים בעיני ראשי העדה. מצד אחד לא הם קובעים את המדיניות אלא ועדה של רבני ונכבדי העיר, ומצד שני הם אלה שמתווכים בין הקהילה היהודית לבין השלטון בענייני מיסים וכד'.

מערכת היחסים בין החכם באשי למוכתרים

למרות היותם מתווכים בין הקהילה היהודית לבין השלטון, לא היו המוכתרים תלויים בחכם באשי. החכם באשי התמנה על ידי החכם באשי שבקושטא וקיבל את משכורתו מוועד הקהילה, ואילו המוכתרים קיבלו את משכורתם מהשלטון, כשהוועד מסייע להם בנתינת שוחד לשלטון בעת הצורך.⁷⁸ במחלוקות שפרצו בעיר מעת לעת על ירושת משרת החכם באשי, הביעו המוכתרים את תמיכתם במועמד שנראה להם המתאים ביותר, כשם שעשו זאת יתר בני העיר. שלא כמו ראשי הוועד, הדיינים וראשי הכוללים, צורפה חתימתם רק לעיתים רחוקות במכתבי תמיכה במועמד זה או אחר.⁷⁹

נראה שמאז כניסתם לתפקיד עבדו המוכתרים בשיתוף פעולה עם נושאי משרת החכם באשי השונים, כפי שניתן לראות מחתימותיהם שצורפו לברכות לרגל מינויים לתפקיד.⁸⁰ אולם במחלוקות שפרצה בעיר לאחר מינויו של הרב חיים אלחדיף בשנת תרע"ג (1913) השתנו פני הדברים. במברק ששיגרו תומכיו בעת ביקורו בקושטא בניסיון לזכות בתמיכתו של הרב נחום, החכם באשי של האימפריה, נכתב: "מחכים הרב אלחדיף ישאר במשרתו יבא בקרוב בשמחה",⁸¹ וברשימת החותמים הקצרה מופיעות חותמותיהם של: "מוכתר ספרדים, מוכתר אשכנזים". נראה אם כן שהמוכתרים תמכו בהמשך כהונתו של הרב אלחדיף, ולא ראו בעין יפה את ניסיונות הדחתו. לכן, גם כאשר שב הרב חיים אבולעפיה למשרת החכם באשי, שמרו המוכתרים על נאמנותם לרב אלחדיף והיווה אופוזיציה פעילה נגדו. מערכת יחסים עוינת זו באה לידי ביטוי בעדותו של ר'

⁷⁸ שלמון, יוסף. "חלוקה" וכוללים: היבטים חברתיים וכלכליים בקהילה האשכנזית בארץ בסוף המאה ה-19. "יהודים בכלכלה", עורך נחום, גרוס, מרכז זלמן שזר, תשמ"ה, עמ' 345.

⁷⁹ ראו לדוגמה: ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-66a 8646, מסמך מספר: 0257 ו-0256.

⁸⁰ ראו לדוגמה: חתימתו של המוכתר הספרדי לרגל מינויו של הרב אלחדיף: **חבצלת**, 1 בפברואר 1901, עמ' 7. וחתימתם של המוכתרים הספרדי והאשכנזי על מכתב ברכה לרגל מינויו של הרב אבולעפיה. החרות ירושלים, 11 בינואר 1911, עמ' 5.

⁸¹ ארכיון החכם באשי, תיקיה TR/Is-81a,b 9071_1b, מסמך מספר 0132.

חיים אבולעפיה על ניסיונו לפטור בחורים יהודים מחובת הגיוס לצבא העות'מאני במלחמת העולם הראשונה:

מצאתי איפוא, כי בדלית ברירה, חייב אני לשתף עצמי באחריות כבדה זו גם את המלשינים עצמם, ואף ליתן להם ליהנות מעיסקא בלתי-כשרה זו. הזמנתי איפוא את שני המוכתרים (הספרדי והאשכנזי) ודיברתי עימם גלויות, ואמרתי להם, כי אם כל בית כנסת יסדר לו שלשה 'משרתי תיבה' שבגיל הצבא, וכל המתפללים וגבאי ביהכנ"ס יחתמו על תעודה שמשרתיים הם מכבר, והם שניהם יאשרו בחתימותיהם תעודות אלו, אז אוכל אני לתת לכל אחד מהשלושה תעודה מתאימה אשר תפטרנו מחובת השירות הצבאי. ועוד הוספתי כי אין אני מתערב מי יהיו השלושה שיבחרו בכל בית כנסת, ואף לא מה יהא "שכר הטרחה" של המוכתארים, ודבר זה יסודר ביניהם לבין הגבאים וקהל המתפללים.⁸²

הפנייה למוכתרים רק ב"לית ברירה", וכינויים כ"מלשינים", מעידים על חוסר האמון וחוסר שיתוף הפעולה ששרר בין נושא משרת החכם באשי לבין המוכתרים. גם הרמז על דרך פעולתם המושחתת ו"שכר הטרחה" שהם נהגו לקחת בעבור השירות שהעניקו לתושבים, משקפים את אי הנוחות של הרב אבולעפיה מעבודתם.⁸³

עם ביטול השלטון העות'מאני איבדו שני התפקידים את תוכנם, והאנשים העוסקים בהם השתלבו באדמיניסטרציה החדשה שהקימו הבריטים בארץ.

סיכום

שינויים ארגוניים באימפריה העות'מאנית הביאו לכך שבשנת תרמ"ב (1882) הוכר רבה של טבריה כחכם באשי עם המשמעויות האדמיניסטרטיביות הנלוות לתפקיד זה, ואת המשרה איישו לסירוגין רבנים ממשפחות אבולעפיה ואלחדוף. מאמצע המאה ה-19 פעלה לצידו של רב העיר הנהגת העדה הספרדית שכללה רבנים, דיינים וראשי מוסדות שפעלו בשלושה מוסדות: "ועד העדה הספרדית", "כוללות הספרדים" ו"בית הדין הספרדי". תפקידם המרכזי של מוסדות ההנהגה היה גיוס כספים וחלוקתם לטובת צורכי הציבור והמשפחות העניות, ואילו בפני

⁸² אבישר (לעיל הערה 3), עמ' 441.

⁸³ וראו עוד על רשעותם של מוכתרי טבריה: פרלמן, משה אהרון. **מפי דודי: זכרונות מדודי רבי משה קליערס**. דפוס צוקרמן, תרצ"ה, עמ' ט"ו-ט"ז.

דייני בית הדין הובאו סוגיות הלכתיות וממוניות, כמקובל בבתי הדין הרבניים. למעשה, בשלושת מוסדות הנהגת הקהילה הספרדית פעלו אותן הדמויות שלעיתים חתמו בשם ועד העדה, לעיתים כראשי הכולל, וחלקם אף חתמו כדייני בית הדין. הדבר גרם לטשטוש הגבולות שבין מוסדות ההנהגה השונים, ושיקף את היותה נתונה בידי העילית בלבד.

תרומתם החשובה של מוסדות הנהגת העדה הספרדית הייתה בשמירה על רצף ההנהגה, כאשר בין מינוי למינוי של חכם באשי היו הם אלה שהנהיגו בפועל את ענייני העיר, דבר שתרם ליציבות כלכלית יחסית בכל הנוגע לכספי התרומות שהגיעו מחו"ל דרך קופת ר' מאיר בעל הנס.

מערכת היחסים בין מוסדות הנהגת העדה לבין החכם באשי הייתה מורכבת. ועד העדה היה זה שהמליץ על בחירת מועמד, ואם אותו מועמד נבחר הייתה העיר מתנהלת על מי מנוחות. אולם ההחלטה על המינוי הייתה נתונה בידי החכם באשי שבאויסטנבול, והלה לא תמיד קיבל את המלצות הוועד. במקרים כאלה נוצרו מתחים בין מוסדות ההנהגה שניסו, ולרוב גם הצליחו, לרוקן מתוכן את בחירתו של החכם באשי, ולהביא לפיטוריו.

קיומם של מוסדות הנהגת העדה הספרדית לצידו של החכם באשי, יצרה מערכת איזונים ובלמים שהביאה בסופו של דבר לבחירת הנהגה המקובלת על רוב הציבור, ותרמה לשמירת היציבות גם בעיתות משבר ומחלוקת.

פונקציה נוספת שתיווכה בין השלטון העות'מאני לבין הקהילה היהודית מילאו המוכתרים. המוכתרים לא נמנו עם הנהגת העדה, ולרוב לא נתבקשו להביע את דעתם בסוגיות מהותיות. אך בשל תפקידם הם זכו להוקרה מצד הקהילה, ולדעתם היה משקל חשוב בציבור. בין החכם באשי, שנחשב למנהיג הקהילה, למוכתרים היהודים, שעסקו ברישומים ובסידורים טכניים על פי דרישות השלטון, שררו לרוב יחסי אמון הדדיים שסייעו לקידום ענייני העיר מול השלטון. אולם כאשר התנגדו המוכתרים להנהגתו של החכם באשי, הם לא סייעו לקידום יוזמותיו, דבר שפגע בסופו של דבר בקהילה.

סקירה מפורטת זו של מוסדות הנהגת העדה הספרדית בטבריה ויחסי הגומלין בינה לבין נושאי משרת החכם באשי, תואמת את המודל העולה מהמחקרים שנערכו בקהילות יהודיות נוספות ברחבי האימפריה העות'מאנית, דוגמת ירושלים, חלב, דמשק, סלוניקי, יפו ועוד; והיא מהווה פתח להצצה

במערכת היחסים המיוחדת שנרקמה בין מוסדות ההנהגה השונים בעקבות ההתרחשויות המקומיות שאירעו בה.

נספחים

רבינו אבואלעפיא מ"מ (=ממלא מקום) החכם הראשי טבריה אעת"ר (=שנת תרע"א, 1911)
 חותמו של הרב חיים יששכר אבואלעפיא, ממלא מקום החכם באשי משנת תרע"א (1911)

חתימת ועד העדה הספרדית: ועד הכללי לעדת הספרדים בעה"ק (=בעיר הקודש) טבריה תיוב"א (=תיבנה ותיכונן במהרה אמן) שנת תרס"ט

לאחר פטירתו של החכם באשי הרב אהרון בכור אלחדיף, נוסף לחותם ציון השנה תרס"ט (1909) להדגשת המשך קיומו ופעילותו של הוועד גם ללא החכם באשי שנפטר

חותם אמת מרו"ח (=מרבני וחכמי) הספרדים בבית מדרשו של התנא האלוקי ר' מאיר בעל הנס זי"ע בעי"ק טבריא ת"ו
חותמת זו שימשה גם היא את חברי הוועד הספרדי, והיא נועדה להגדיל את הרושם ואת התוקף של הנאמר במכתב

English Abstract

The Leadership of the Sephardic Community in Tiberias During the Late Ottoman Period

Ido Israeli

Since the renewal of the Jewish settlement in Tiberias in the 18th century and until the mid-19th century, the city's residents have maintained loyalty to the descendants of the Abulafia family and have placed them on the rabbinical throne. Following reforms in the Ottoman Empire, the rabbi of Tiberias was recognized as the Hachem Bashi in 1882, with the administrative implications associated with this position.

Alongside the Hachem Bashi was the leadership of the Sephardic community, which consisted of the Torah elite, members of privileged families, Judges in the Rabbinical Court, etc. They held various positions in the community's institutions, including: the 'Sefradi Community Committee', the 'Sefradi Collegium', and the 'The Sephardic Rabbinical Court'.

This article reviews the areas of responsibility and the changes that occurred in each of the leadership institutions in the late Ottoman period, and discusses the relationships that developed between them and the holders of the Hachem Bashi position in the city.

Keywords: Haham Bashi, Sephardic Community Committee, Sephardic Court, Rabbi Meir Baal HaNes' Fund.